

Dilin Mizahta Kullanımı ve Uyuşmazlık Kavramı¹

Use of Language in Humor and The Concept of Incongruence¹

Serkan ŞENER²

Başvuru Tarihi: 06.08.2018

Kabul Tarihi: 28.08.2018

Atf İçin: Şener, S. (2018). Dilin Mizahta Kullanımı ve Uyuşmazlık Kavramı. *Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi (AUJEF)*, Prof. Dr. Seyyare DUMAN (Özel Sayı), 128-137.

ÖZ: Mizahın doğasını anlamaya dönük gözlem, düşünce ve öneriler oldukça eskilere uzanır ve bunlar genel olarak *bilişsel, toplumsal ve psikoanalitik yaklaşımlar* olmak üzere çok genel nitelikli üç başlık altında toplanır. Bu yaklaşımların her biri mizah olgusuna farklı bir açıdan yaklaşır ve ilgili açıdan belirginleşen özelliği öne çıkararak o özelliğin bir kuramını oluşturur. Mizaha dair bir doğruluk ortaya koydukları tartışma götürmese de bu kuramların her birinin mizahın yalnızca bir ya da birkaç yönünü anlamamızı sağladığı söylenebilir. Bu yazı, mütevazı bir hedefe odaklanarak mizah barındıran metinleri biçimlendiren temel özelliğin ‘uyuşmazlık’ olduğunu iddia eden bilişsel yaklaşımı mercek altına almayı ve uyuşmazlık kuramlarının ilgili metinleri çözümleme biçimini tartışmayı amaçlamaktadır.

Anahtar sözcükler: Mizah, uyuşmazlık, çatışma

ABSTRACT: Observations, ideas, and proposals that aim to have an insight into humor date back to ancient times, and those proposals that have been generally accepted in this particular field of study are commonly classified into three groups as cognitive, social, and psychoanalytical approaches. Each one of these approaches focuses on a different aspect of humor, and builds a theory around this particular aspect. It is fair to say that each one of these theories built this way explains one aspect of the truth about humor yet none of them provides an across-the-board theory of humor in its extended sense. This paper aims to investigate into the nature of humor by focusing in on the concept of ‘incongruence’ / ‘conflict’ as understood within cognitive models and to discuss the ways that incongruence models analyze texts that contain verbally expressed humor.

Keywords: Humor, incongruence, conflict

¹ Bu yazı, Logos Seminerleri kapsamında Şirince - Nesin Matematik Köyü’nde Ekim 2017’de gerçekleştirilen ‘Gülme ve Mizah Buluşması’nda yapılan ‘Mizahı Dili - Dilbilimde Mizah’ başlıklı konuşma ile Aralık 2017’de Yeditepe Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Konuşmaları çerçevesinde gerçekleştirilen ‘Dilbilim ve Mizah’ başlıklı konuşmalar esas alınarak oluşturulmuştur. Bu yazı, Prof. Dr. Seyyare DUMAN için hazırlanan özel sayıda yer almak üzere kaleme alınmıştır. Bu vesileyle Sayın Prof. Dr. Seyyare DUMAN’ın Türkiye’de dilbilim alanına yaptığı katkılardan dolayı kendisine minnettar olduğumu belirtmek isterim. Son olarak, bu yazıdaki tüm eksik ve/veya yanlışlıklar yazarın kendisine ait olduğu not edilmelidir.

² Dr. Öğr. Üyesi, Yeditepe Üniversitesi, sener.serkan@yahoo.com

1. MİZAH KURAMLARI

Herkes tarafından benimsenen bir mizah kuramı bulunmamakla birlikte önerilmiş olan kuramların belli bir çerçeveye içerisinde ele alınabilecek kadar genel nitelikli olduğu söylemek yanlış olmaz. Raskin (1985) varolan kuramları *uyuşmazlık*, *üstünlük* ve *rahatlama* başlıkları altında toplayarak üçlü bir ayırım önerisi getirir. Attardo (1994), Raskin'in sınıflamasındaki her bir kavramı daha genel başlıklar altında toplayarak Tablo 1'deki gibi yine üçlü bir ayırım önerisi ortaya koyar. Aşağıdaki tablo farklı mizah kuramlarının dayandığı veya öne çıkardığı temel kavramları sunmaktadır (bkz. Attardo, 1994).

Tablo 1: Attardo'nun (1994) mizah kuramlarına ilişkin sınıflaması

Bilişsel	Toplumsal	Psikoanalitik
Uyuşmazlık	Düşmanlık	Rahatlama
Çatışma	Saldırganlık	Ulvileştirme
	Zafer	Özgürleşme
	Alay	Ekonomi
	Aşağılama	

Ritchie (2000) bilişselci/uyuşmazlık-temelli yaklaşımların 'mizah barındıran uyaranlara' yoğunlaştığını, toplumsal/düşmanlık-temelli yaklaşımların bireylerarası etkileşim ve etkileri öne çıkardığını, psikoanalitik/rahatlama-temelli yaklaşımların ise daha çok dinleyici/okuyucunun tepkisi konusuna odaklandığını belirtir.

Bu kuramların her birisinin mizah olgusuna farklı bir açıdan yaklaştığını ve dolayısıyla da olgunun açıklanması sürecinde birbirleriyle karşıtlık oluşturmaktan çok birbirlerini tamamlama işlevinde olduğunu söyleyebiliriz. Bu açıdan bakıldığında, mizahın eksiksiz bir kuramının tüm bu yaklaşımlarla ele alınan konuların her birisini (ve daha fazlasını) kuramına dahil etmesi gerektiği açıktır.

Aşağıda bilişselci/uyuşmazlık-temelli yaklaşımın özellikle *dilsel* mizahı açıklamaya dönük yaklaşımından hareket eden bir çözümleme modelinin çerçevesini sunacağız ama önce yukarıdaki sınıflamalarda konu edilen diğer iki yaklaşımın mizaha nasıl yaklaştığına dair genel bir fikir vermek yerinde olur.

Genel anlamıyla *Rahatlama Kuramı* adı altında ele alınabilecek yaklaşımlar mizahı, acı veya üzüntü gibi olumsuz duyguların yerini neşe duygusunun almasını sağlayan deneyimler olarak benimser. Bu yaklaşımın en belirgin temsilcilerinden birisi olan Sigmund Freud'a göre şakalar (ve genel olarak mizah), özellikle tabu olarak kabul edilen belli düşünceleri (cinsellik ya da ölüm gibi) engelleyen zihinsel sansür mekanizmalarını devredışı bırakmanın yollarından birisidir. Şaka, sansür mekanizmasını bir bakıma 'kandırarak' baskılanmış enerjinin (ki Freud bu enerjiye 'psychic energy/psikişik enerji' adını veriyor) dışavurulmasını sağlar ve bu bir neşe ve mutluluk hali yaratır. Bu enerjinin boşaltılması sonucu ortaya çıkan rahatlama hali kahkaha deneyimini mümkün kılar (bkz. Freud, 1905; Freud'un kuramının yeni bir yaklaşımla ele alınışı için bkz. Minsky, 1990).

Rahatlama kuramının güçlü yanlarından biri, mizahta cinsellik ve saldırganlık içeren konu ve öğelerin yaygınlıkla kullanılıyor olmasına bir açıklama getirebilmesidir, ancak duygulara dayanan konulara ilişkin mizahı açıklamada sergilediği başarıyı farklı tür mizah örneklerini açıklamada gösteremediği söylenebilir. Sözgelimi, mantığa dayanan mizah örneklerini açıklamada pek başarılı olmadığı gibi basit sözcük oyunları veya dilbilgisine dayalı şakaların cinsellik veya saldırganlık türünden tabulara dayandıkları ve bu tür bir gerilim taşıdıklarını söylemek de zordur.³

³ Duygusal alanı ilgilendiren 'sansürlerin' mantık, çıkarım, akıl yürütme gibi diğer bilişsel alanları da kapsayacak biçimde genişletilebileceği düşüncesi ve bu temelde oluşturulmuş bir kuram için bkz. Minsky (1990).

Belirgin bir diğer yaklaşım olan *Üstünlük Kuramı'nın* temel iddiası, insanların özünde başkalarının 'talihsizliklerine' güldüğüdür. Platon, Aristo ve Hobbes'a kadar götürülebilecek bu düşüncede gülme eylemi, şaka ya da genel olarak mizahın hedefi olan kişi ya da şeyden üstün olduğu düşüncesinden kaynaklanır ve bu durum, gülen kişide bir 'zafer' kazanmışlık hissi ile ortaya çıkar. Örneğin Aristo'ya göre mizah, asil bir insanlık durumu ile bayağı bir insanlık durumunun karşılaştırılması sonucunda, başarısızlığın, kusurun veya çirkinliğin farkına varılmasıdır (Hurley vd., 2011).

Şakaların önemli bir kısmı ve gülme eyleminin toplumsal örnekleri üstünlük kuramının temel iddiasıyla bir açıdan uyumludur çünkü insanlar çoğu zaman diğer insanlara güler ancak bunun zorunlu olarak bir üstünlük duygusu ile ilişkilendirilebileceği iddiası tartışmalıdır. Üstünlük kuramı, Tablo 1'de de gösterildiği gibi, daha çok toplumsal alanı ilgilendiren bir yaklaşım sunarken mizahın bilişsel temellerini ya ikinci plana atar ya da tümüyle gözardı eder. Dolayısıyla, bu kuramın iddialarının özellikle dilsel mizahın yapısını açıklamak üzere ne tür öneriler getirebileceği de kolaylıkla yanıtlanabilir türde olmayan sorular ortaya çıkarmaktadır.

2. UYUŞMAZLIK KURAMI – UYUŞMAZLIK ÇÖZÜM KURAMI

Yukarıda kısaca açıkladığımız kuramları bir yana koyarak *Uyuşmazlık (Çözüm) Kuramı'nı* merkeze almamızın nedenlerinden birisi, mizahı konu edinen aşağı yukarı her çalışmanın uyuşmazlık ya da çatışmayı mizahın temel özelliklerinden birisi olarak görmesidir. Belki de daha önemli olarak görebileceğimiz bir diğer neden ise bu yazının dilsel mizah üzerine odaklanıyor olması ve Noam Chomsky ve takipçilerinin 1950'lerden bu yana sürdürmekte olduğu yaklaşımla uyumlu olarak bizim, dil olgusunun bilişsel/zihinsel/psikolojik yönlerinin öncelikli ele alınması gerektiğine ilişkin inancımızdır (Chomsky, 1965, 1986). Şimdi mizahın bu yaklaşım içerisinde nasıl ele alındığına bakalım.

Pek çok düşünür mizahın yapısını belirleyen temel özelliğin 'uyuşmazlık' (incongruity) olduğunu kabul eder (Kant, 1790; Schopenhauer, 1819; Koestler, 1964). Bu düşünürlere göre mizahtaki uyuşmazlık genellikle bir metinde belirginleşen beklentilerle gerçekleşen beklentiler arasındaki çatışmanın bir sonucu olarak ortaya çıkar. Ancak araştırmacıların uyuşmazlığın doğasına ilişkin bir 'uyuşmazlık' içinde olmalarının da gösterdiği gibi, konu aslında ilk bakışta görüldüğünden çok daha karmaşıktır. Aşağıda, konu üzerine düşünen araştırmacıların 'uyuşmazlık' ve/ya 'çatışma' kavramlarından ne anladığı üzerinde duracağız.

Yukarıda andığımız ekol içinde düşünebileceğimiz bir başka araştırmacı grubu uyuşmazlığın mizahın yapısını açıklamada tek başına yeterli olamayacağını ve mizahta uyuşmazlığı ortadan kaldırarak ya da açıklayarak onu *anlamlı* (diğer bir deyişle, *uyumlu*) hale getiren başka bir yön olduğunu iddia etmiştir (Shultz 1974, 1976; Suls 1972). Uyuşmazlık çözüm kuramının temsilcileri olarak sınıflayabileceğimiz bu araştırmacılar için uyuşmazlığı ortadan kaldıran mekanizmalar, bir bakıma, mizahın 'saçmalık'tan farklılaşmasını sağlarlar. Saçmalık da mizah gibi bir uyuşmazlık durumunun örneğini sunar aslında ama ortadan kaldırıl(a)madığı/açıklan(a)madığı için 'saçma' karakteri sabit kalır. Mizahta ise uyuşmazlık durumu ortadan kaldırılabilir ve (çoğu zaman da) anlamlılık taşıyabilmesini ve saçmalıktan ayrışmasını sağlayan budur.

Bir kez mizahın ana tasarım özelliğinin uyuşmazlık olduğunu kabul ettiğimizde, uyuşmazlık çözüm kuramı ışığında bir sonraki soru mizah barındıran dilsel metinlerde uyuşmazlığın nasıl yaratıldığı ve nasıl çözüldüğü olacaktır. Uyuşmazlığın yaratımında ve çözümünde farklı yolların var olduğu gözlemi, açıklama modellerinin de birbirinden farklılaşmasına neden olmuştur.

Uyuşmazlık çözüm kuramının bilinen ve genel kabul görmüş iki versiyonundan birisi Thomas Shultz (1974; 1976) tarafından ortaya atılmış olan *Surprise-Disambiguation* modeli (bundan sonra, SD-Modeli), diğeri de Jerry Suls (1972) tarafından önerilmiş olan *Two-Stage* modelidir (bundan sonra, TS-Modeli). Bu iki modelin birbiriyle örtüştüğü ve birbirinden farklılaştığı noktalara daha sonra değineceğiz ancak uyuşmazlık çözüm kuramının genel çerçevesini açıklamak üzere burada SD-Modelini öne çıkaracağız.

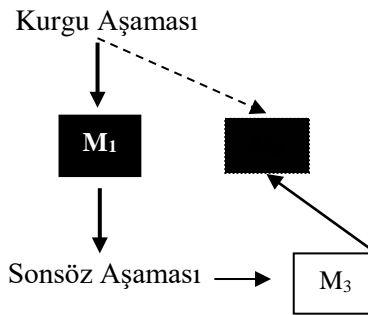
Aslında hem SD-Modeli hem de TS-Modeli dile dayalı şakaların iki ana bölümden oluştuğunu varsayar: *Kurgu* (set-up) ve *sonsöz* (punchline). Metnin kurgu(lanması) aşamasında dinleyici/okuyucunun farkına varacağı türde bir uyuşmazlık bulunmaz. *Sonsöz* ilk duyulduğunda/okunduğunda dinleyici/okuyucuya bir anlam ifade etmeyebilirse de uyumsuzluğu yaratan durumu çözüme bağlayacak katkıyı yapan sonsözdür. Kurgu ve sonsöz'e ilişkin bu iki ifadenin ayrıntılandırılması gerekir ancak önce SD-Modelinin açıklamasında yararlandığı şu üç kavrama bakalım:

- (1)
  - a. M_1 : Kurguda öne çıkan (belirgin) ilk yorum/anlam
  - b. M_2 : Kurguda gizli olarak varolan (belirgin olmayan) ikincil yorum/anlam
  - c. M_3 : Sonsözün yorum/anlamı

Yukarıdaki üç kavramı kullanarak SD-modeli dile dayalı mizah barındıran metinlerin biçimlenişine dair şöyle bir çözümleme önerir:

- (2)
  - a. Metnin kurgu aşamasında iki farklı yorum/anlam mevcuttur (M_1 ve M_2), ancak dinleyici/okuyucu bu iki yorum/anlamdan birinin farkındayken (M_1) diğersinin (henüz) farkında değildir (M_2).
  - b. Sonsözün yorum/anlamı (M_3), dinleyici/okuyucu için belirgin olan anlam (M_1) ile bir çatışma içerirken aynı zamanda o ana dek belirginleşmemiş (yani, dinleyici/okuyucunun farkına varmadığı) diğersini (M_2) tetikler.
  - c. Diğersini (M_2) dinleyici/okuyucu için 'bir biçimde' garip, acaip ya da tabu sınıfındadır.

(1)'de verilen SD-Modelinin notasyonu kullanılarak (2)'teki prosedür Şekil 2'deki gibi şematize edilebilir:

Şekil 2: Dilsel mizah barındıran metinlerin biçimleniş şeması

Metnin kurgusu M_1 'i tetikler ve her ne kadar M_2 de potansiyel olarak ilgili kurgunun tetikleyebileceği bir yorum/anlam olsa da dinleyici/okuyucu M_2 'nin metnin o aşamadaki bir yorumu olduğunu düşünmez. Sonsöz M_3 'ü tetikler. Bu noktada sorun, M_3 ile M_1 'in bir uyumsuzluk sergiliyor olmasıdır. Dinleyici/okuyucu sonsöze kadar M_1 ile uyumlu bir metin dinlemiş/okumuş ama son noktada ortaya çıkan yorum/anlam (M_3), M_1 ile uyumsuzluk sergilemiştir. Bu, kurgunun tetiklediği M_1 'in gözardı edilmesini ve hem M_3 'le hem de kurgu ile uyumlu bir yorumun, yani M_2 'nin öne çıkarılmasını zorunlu kılar.

Aşağıda sunduğumuz liste Ritchie'nin (1999) genel olarak Uyuşmazlık Çözüm Kuramlarında başvurulan ilişki ve özelliklere ilişkin gözlemlerine dayanarak oluşturulmuştur. (3)'te sunulan ilişki ve özelliklerin yukarıda kısaca açıkladığımız modelin işleyişine ilişkin olarak araştırmacıların söze dökülmemiş varsayımlarını barındırdığını söylemek yanlış olmaz (ayrıntılar için bkz. Ritchie, 1999).⁴

(3)

- a. BELİRGİNLİK (obviousness): M_1 'in M_2 'den daha kolaylıkla farkedilir olması.
- b. ÇATIŞMA (conflict): M_3 'ün M_1 'e bakarak bir anlam ifade etmemesi durumu.
- c. UYUMLULUK (compatibility): M_3 'ün M_2 'ye bakarak bir anlam ifade etmesi durumu.
- d. KARŞILAŞTIRMA (comparison): M_1 ile M_2 'nin bir tür karşıtlık ilişkisi içinde olması durumu.
- e. YERSİZLİK (inappropriateness): M_2 'nin içinde bulunduğu koşullarda garip, acaip, absürd ya da tabu yorumları tetikleme durumu.

(3)'teki her bir özelliğin mizah barındıran metinlerin çözümlenmesinde kullanılacak bir (dizi) araç sunduğunu söylemek yerinde olsa da bu araçların açıklama düzeyinde 'yansız' olduklarını söylemek zordur. Şöyle ki: Örneğin (3)'te M_1 ile M_2 'nin bir tür 'karşıtlık' ilişkisi içinde olması gerektiğinden sözedilmektedir. Peki, her zaman böyle mi olmak zorundadır? Anımsanacağı gibi M_3 , M_1 'i geçersiz kılıp M_2 'nin belirginleşmesini sağlıyordu. Buna göre, doğal olarak, M_1 ile M_2 'nin birebir aynı olmasının bu süreci (yani, M_1 'i geçersiz kılıp M_2 'yi belirginleştirme sürecini) anlamsızlaştıracağını kabul etmemiz gerekir, ki bu (3d)'nin genel bir doğruluk taşıdığını gösterebilir.⁵ Raskin'den (1985) alıntıladığımız aşağıdaki kısa metni bu varsayımın doğruluğunu destekleyen bir örnek olarak sunabiliriz:

(4)

- “Doktor evde mi?” diye sordu sesinden bronşit olduğu anlaşılan hasta.
- Kapıdaki doktorun genç ve güzel karısı, “hayır” dedi fısıltıyla, “neden içeri gelmiyorsun?”

⁴ ‘Uyuşmazlık’ kavramı (en azından dilsel) mizahın merkezindedir ancak alanyazında ‘uyuşmazlık’tan tam olarak ne anlaşılması gerektiği konusu oldukça muğlaktır. Örneğin, ana metindeki tartışmada da açıklanmaya çalışıldığı gibi, Shultz (1976) ‘uyuşmazlığı’ ‘çatışma’ ile ilişkili görürken (bkz. (3)b), Raskin (1985) ‘uyuşmazlığı’ ‘karşılaştırma’ kavramıyla ilişkilendirir (bkz. (3)d). Rothbart ve Pien (1977) için ise ‘uyuşmazlık’ (3e)’de de sunulan ‘yersizlik’ kavramıyla ilişkilidir. ‘Uyuşmazlığın’ ‘yersizlik’ kavramıyla olan ilişkisi Raskin (1985) tarafından da öne çıkarılmıştır ve Raskin’e göre M_2 'nin yersizliği M_1 'e göre belirlenir, yani ‘yersizlik’ M_2 'nin içsel bir özelliği değildir.

⁵ Diğer yandan, hala, M_1 ile M_2 'nin zorunlu bir karşıtlık ilişkisi içinde olmalarının gerekip gerekmediği sorulabilir. Bu sorunun yanıtının görgül alandan gelecek verilerle çözülebileceğini, yani M_1 ile M_2 'nin karşıtlık ilişkisi içinde olmadığı mizah örneklerinin olup olmadığına bakılması gerektiğini söylemeliyiz. Ayrıca, ‘uyumsuzluk’ ve ‘karşıtlık’ kavramlarının tam olarak ne tür durumlara göndermede bulduklarını daha açık hale getirmek de bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır.

Uyuşmazlık Kuramlarıyla Uyuşmazlık Çözüm Kuramları arasındaki en belirgin fark kendini şu noktada gösterir. İkincisine göre mizahın ortaya çıkması için birbiriyle uyumsuz iki anlamın/yorumun varlığı yeterli değildir. Mizahı yaratan özellik, sonsözün tetiklediği gizli senaryonun (M_2) belirgin senaryo (M_1) ile uyumsuzluğu olduğu kadar sonsözün tetiklediği yorumun (M_3) gizli senaryo (M_2) ile uyumudur da. Anımsanacağı gibi, Uyuşmazlık Çözüm Kuramları uyuşmazlığın mizahın yapısını açıklamada tek başına yeterli olamayacağını ve mizahta uyuşmazlığı ortadan kaldırarak ya da açıklayarak onu anlamlı/uyumlu hale getiren bir yön olduğunu vurguluyordu. Bu kuramda eğer sonsöz daha belirgin senaryo ile uyumlu olacak şekildeyse mizah oluşmaz, çünkü o durumda metin iletişimsel işlevlerle oluşturulmuş bir metinden farklı olmayacaktır.

(4)'daki metnin iki karşıt ya da uyumsuz alt metinden ve onlara bağlı anlam/yorumdan oluştuğu söylenebilir. Belirgin olan metne (M_1) DOKTOR-metni ya da Raskin'in (1985) *Anlamsal Senaryo Kuramından* (Semantic Script Theory) esinlenerek DOKTOR-Senaryosu adını verelim. Gizli metne (M_2) ise AŞIK-Senaryosu diyelim. Sonsöz (M_3), doktorun yokluğuna karşın hastanın içeri davet edilmesi durumunu anlattığından DOKTOR-Senaryosu ile uyumsuzdur.⁶ Çözüm/anlamlandırma ancak AŞIK-Senaryosunun belirginleşmesi ile mümkün olur. Anımsanacağı gibi, Uyuşmazlık Çözüm Kuramı, M_2 'nin zayıf ya da güçlü bir biçimde daha kurgu aşamasında belirginleştiği metinlerin sonsözde ortaya çıkması beklenen mizahı yaratmadığını iddia ediyordu. Bu açıdan bakıldığında, Uyuşmazlık Çözüm Kuramlarından birisi olarak SD-modeline adını veren kavram olan 'sürpriz'in (*Surprise-Disambiguation Model*) mizahı yaratmada nasıl bir rol oynadığı da netleşmiş olur. Çözüm, bir bakıma, sürprizi de yaratan şeydir. Öte yandan, sürprizi yaratanın $M_3 - M_1$ uyumsuzluğu mu (ya da M_3-M_2 uyumu mu) yoksa M_1 'in güdülediği 'beklentiler' mi olduğu konusu da ayrı bir tartışmanın konusudur. Örneğin, yukarıda adı geçen TS-Modelinin kurucusu Sulz (1972) aşağıda (5)'de verilen türde metinlerde komik unsurun, $M_3 - M_1$ çatışmasıyla değil, M_3 'ün M_1 'in yarattığı *beklentilerle* bir çatışma içinde olması ile açıklanabileceğini belirtir (bkz. Ritchie, 1999):

(5)

O'Reily silahlı soygun suçlamasıyla mahkemeye çıkar, ancak jürinin kararı O'Reily'nin suçlu olmadığını yönündedir.

– *"Harika!" der O'Reily, "bu durumda parayı geri vermeme gerek kalmıyor herhalde?"*

(5)'deki metin, kurgu aşamasında, *O'Reily* karakterinin suçsuzluğuna ilişkin yorumu öne çıkarır (M_1). Hatta *O'Reily* "Harika!" dediğinde de M_1 geçerliliğini korumaktadır, ta ki *O'Reily* sonsözünü söyleyene dek. Sonsöz (M_3), *O'Reily*'nin suçsuz olduğuna ilişkin yorumla ya da Sulz'ın (1972) deyişle, o yöndeki 'beklentiyle' bir çatışma yaratır. Dikkat edilirse, (5)'teki metinde belirgin olmayan ya da gizli kalan bir anlam ya da yorumdan sözedilemez. Bu, çatışma ve o çatışmanın çözümünün M_2 'yle ilgili değil, M_1 'in yarattığı beklentinin M_3 ile çatışması (ve onun çözümü) ile ilgili olduğunu gösterir. İlginç bir biçimde, ve biraz da tutarsızlık yaratacak bir biçimde, Shultz (1976:12) SD-Modelini açıkladığı metnin başka bir yerinde daha önce söylediğinden (bizim de ona dayanarak (2)'de sunduğumuzdan) farklı olarak, uyuşmazlığın şakadaki/fıkradaki beklentilerle gerçekte olan arasındaki çatışmanın bir sonucu olduğunu söyler.

⁶ Bu ifadenin daha ayrıntılı bir tartışma gerektirdiği açıktır. Öcelikle, doktorun yokluğuna karşın hastanın içeri davet edilmesi DOKTOR-Senaryosu ile tümüyle uyumsuzdur denemez. Dahası, metinde uyumsuzluğu tetikleyen başka unsurlar da mevcuttur, örneğin doktorun karısının 'genç ve güzel olması' gibi. Bu noktada Paul Grice'in bazı maksimlerinin ihlal edildiğinden söz etmek ve bunların metnin yorumlanışına ilişkin önemli sezdirimler barındırdığı not edilmelidir (bkz. Grice, 1975).

Eğer (5)'te verilen türdeki metin örneklerinin (4)'te verilen türdeki metin örneklerinden farklı çözümlenmesi gerektiğini kabul edersek, mizah metinlerinde 'çatışmanın' (en az) iki farklı biçimde ortaya çıktığını iddia etmiş oluyoruz: (a) Sonsözün kurgudaki daha belirgin senaryo ile bir çatışma yarattığı durumlar ve (b) sonsözün kurgunun tetiklediği beklenti/öngörülerle bir çatışma yarattığı durumlar.

Çatışma ve uyumsuzluk kavramlarını tartışmak üzere kullandığımız (4) ve (5)'teki iki mizah örneği de İngilizceden çevrildi. Yazıyı sonlandırmadan önce Türkçeden bir yazılı mizah örneği üzerinde kısaca duralım istiyoruz:⁷

(6)

Bir arkadaşımın 30 Haziran'daki Fransa – Arjantin maçına iki bileti var. Aylar önce 3000TL ödemiş. Maçın nikahı ile çakışacağını öngörememiş. İlgilenen olursa yerini başkasına vermek istiyor. Nikah Kadıköy Evlendirme Dairesinde. Gelinin adı Selin, 1.70 boyunda, 55 kilo, çok iyi aşçı.

(6)'da kurgu aşamasında ortaya çıkan belirgin olan anlamı/yorumu (M_1) mümkün kılan, metnin kurgusundaki özel biçimleniştir. Metnin üreticisi, iki önemli olayın (Olay₁: Maç, Olay₂: Nikah) zamansal olarak birbiriyle çakışacağı bilgisini sunarak onları karşı karşıya getirir. Dinleyici/okuyucunun dünya bilgisi Olay₂'nin Olay₁'den 'daha önemli' ve dolayısıyla 'daha vazgeçilemez' olduğunu kabul edeceğinden (karşıt senaryoyu burada M_2 olarak belirleyelim), belirgin yorum (M_1) öznenin Olay₁'den vazgeçeceği yönünde olacaktır. Dikkat edilirse, metin, ortaya çıkan bu belirgin yorumu (M_1) doğrudan sunmaz; dinleyici/okuyucunun dünya bilgisi bu tür bir yorumu güçlü bir biçimde daha olası hale getirir. "İlgilenen olursa yerini başka birine vermek istiyor" dediğinde bile dinleyici/okuyucu hala kastedilenin 'maçı izlemekten vazgeçme' olduğunu düşünüyor olacaktır, çünkü belirgin yorum/ M_1 budur. "Nikah Kadıköy Evlendirme Dairesinde. Gelinin adı Selin..." dediğinde, sonsöz söylenmiştir artık. Sonsöz bize, en azından ilgili öznenin dünyasında, sözkonusu maçın nikah gibi insan hayatında normal koşullar altında çok önemli kabul edilebilecek bir olaydan bile daha önemli olduğunu sezdirir, ki bu da dinleyici/okuyucunun beklenti ve öngörülerıyla taban tabana zıt bir durum ortaya çıkarır. Diğer bir deyişle, M_3 , M_1 'in kesin olarak beklendiği bir durumda M_2 'yi öne çıkararak dinleyici/okuyucuyu şaşırtmıştır. Şaşırtma, bir bakıma, M_2 'nin dinleyici/okuyucu için garip, acaip ya da tabu sınıfında bir bilgi sunmasından kaynaklanmaktadır: Acaip ve garip olan bir maçın bir nikahtan daha önemli olabilmesidir. (3e)'de sunduğumuz kavramsal araçların diliyle düşünüldüğünde sonsözün tetiklediği belirgin olmayan yorumun YERSİZ olduğu da söylenebilir. Metnin sonsözünün devamında gelin adayına dair bilgilerin verilmesi de bir bakıma YERSİZLİĞİN vurgulanması olarak yorumlanabilir, ki bunun da mizahi boyuta etkisinin olduğu söylenebilir. Son olarak şunu not etmek de yerinde olacaktır: Anımsanacağı gibi, yukarıda mizah metinlerinde 'çatışmanın' iki farklı biçimde ortaya çıktığından söz etmiştik. (6)'daki metinde ortaya çıkan çatışma (b)'de konu edilen, yani sonsözün kurgunun tetiklediği beklenti/öngörülerle bir çatışma yarattığı duruma örnek oluşturmuştur.

⁷ Bu örnek, Instagram üzerinde çokça paylaşılan kısa bir mizah metnidir. Sözkonusu metnin ilk olarak kim tarafından üretildiği/paylaşıldığı bilinmediğinden metni anonim olarak kabul ediyoruz.

4. SONUÇ

Bu yazı mizahın doğasını anlamak üzere önerilmiş olan kuramlar arasından Uyuşmazlık Çözüm Kuramını merkezine koyarak ilgili kuramın dilsel mizahı analiz etmek üzere ortaya koyduğu temel kavramları ve kuramsal araçları tanıtmayı amaçlamıştır. Bu amaçla, ilgili alanyazınında ortaya atılmış farklı görüşler de tartışmaya dahil ederek ağırlıklı olarak ‘uyuşmazlık’ ve ‘çatışma’ kavramlarının dilsel mizah barındıran metinlerin mizahi karakterini şekillendirmede ne tür bir rol üstlendikleri üzerinde durulmuştur. Açıklama modelinin daha net bir biçimde anlaşılmasını sağlamak üzere birkaç dilsel mizah metninin ilgili kuramın araçlarıyla nasıl ele alınacağına dair bir örnekleme yapılmıştır. Ele alınan dilsel mizah metinlerinde ‘çatışma’ ya sonsözün kurgudaki daha belirgin senaryo ile bir çatışma yarattığı durumlarda ya da sonsözün kurgunun tetiklediği beklentilerle bir çatışma yarattığı durumlarda ortaya çıkmıştır. Beklentilerin niteliği ve nasıl oluşturulduğu üzerine daha ayrıntılı düşünmeye gereksinim vardır.

Bu kısa yazıdaki tartışmamızın pek çok noktasında da not edildiği gibi, genel olarak mizah araştırmaları ve özel olarak da dilsel mizah çalışmaları yanıtladığından çok soru üretmiş bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak hemen not etmeliyiz ki bunun bir sorun olduğunu düşünmüyoruz. Aksine, bilimsel çalışmaların başlangıç stratejisinin bu olduğunu düşünmek yerinde olur kanısındayız. Umut ediyoruz ki bu yazı dilsel mizah barındıran metinlerin çözümlenmesine ilişkin daha geniş çaplı araştırmaların yapılması için bir zemin oluşturma işlevi taşır.

KAYNAKLAR / REFERENCES

- Attardo, S. (1994). *Linguistic Theories of Humour*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Cebeci, O. (2016). *Komik Edebi Türler: Parodi, Satir ve İroni*. İstanbul: İthaki Yayınevi.
- Chomsky, N. (1965). *Aspects of the Theory of Syntax*. Cambridge, Massachusetts: MIT Yayınları.
- Chomsky, N. (1986). *Knowledge of Language*. Cambridge, Massachusetts: MIT Yayınları.
- Freud, S. (1966). *Jokes and their relation to the unconscious*. Londra: Routledge & Kegan Paul.
- Grice, H. P. (1975). Logic and conversation. *Speech Acts* içinde, (yay. haz.) Cole, P., and J.L. Morgan, 41–58. New York: Academic Yayıncılık.
- Hurley, M. M. ve diğeleri. (2011). *Inside Jokes: Using Humor to Reverse-Engineer the Mind*. Cambridge, Massachusetts: MIT Yayınları.
- Koestler, A. (1970). *The Act of Creation*. Londra: Pan Yayıncılık.
- Minsky, M. (1980). Jokes and the logic of the cognitive unconscious. AI Memo 603, MIT, Artificial Intelligence Laboratory, Cambridge, Massachusetts.
- Raskin, V. (1985). *Semantic Mechanisms of Humour*. Dordrecht: Reidel.
- Ritchie, G. (1999). Developing the Incongruity-Resolution Theory. *AISB Symposium on Creative Language: Stories and Humour* Bildirileri kitabı içinde, Edinburgh, April 1999, 78-85.
- Ritchie, G. (2000). Describing Verbally Expressed Humour. In *Proceedings of AISB Symposium on Creative and Cultural Aspects and Applications of AI and Cognitive Science*, 71-78. Birmingham.
- Rothbart, M. K. & Pien, D. (1977). Elephants and Marshmallows: A Theoretical Synthesis of Incongruity-resolution and Arousal Theories of Humour. *Humour and Laughter: Theory, Research and Applications* içinde, (yay. haz.) Anthony J. Chapman/Hugh C. Foot, 37– 40, London.
- Shultz, T. R. (1974). Development of the appreciation of riddles. *Child Development*, 45:100–105.
- Shultz, T. R. (1976). A Cognitive-Developmental Analysis of Humour. *Humour and Laughter: Theory, Research and Applications* içinde, (yay. haz.) Anthony J. Chapman/Hugh C. Foot, 11 – 36. London.
- Suls, J.M. (1972). A two-stage model for the appreciation of jokes and cartoons: an information-processing analysis. In Jeffrey H. Goldstein/Paul E.McGhee (eds.), *The Psychology of Humor*, 81-100, New York.

EXTENDED ABSTRACT

It is fair to say that none of the theories of humor proposed is accepted as sufficiently general by everyone in this particular field of study. That there is no consensus on which theories are more viable than others, however, does not make it impossible to classify these theories based on the concepts that they brought to the fore in explaining the nature of humor. Raskin (1985), for example, proposed that existing theories of humor can be classified into three types by identifying them as incongruity, superiority, and relief theories. Generalizing Raskin's (1985) classification, Attardo (1994) proposes the labels cognitive, social, and psychoanalytical for the theories of humor, where each of which is identified as focusing certain concepts. While cognitive approaches highlight concepts such as incongruence and conflict, social approaches to humor bring to the fore concepts like superiority, hostility, and aggression. Psychoanalytical approaches, on the other hand, stress the importance of release/relief, liberation, and sublimation.

The present paper has adopted a cognitive approach to investigate the role of incongruence and conflict in verbally expressed humor. To that end, particularly the theoretical tools of the *Incongruity Resolution Theory* (IRT) have been appealed to (cf. Shultz 1974, 1976; Suls 1972). Like the standard versions of the incongruity theory, IRT also adopts the claim that there are two competing scripts (or interpretations), represented by M_1 and M_2 . The *setup* of the humorous text favors the most *obvious* script/interpretation M_1 , while M_2 is identified as the *hidden* script. The *punchline* is represented as M_3 , which is where the reader/listener realizes that it is not the obvious script M_1 but the hidden script M_2 that is supported by the punchline M_3 . In a way, the competition/conflict/incongruence between M_1 and M_2 is resolved by M_3 . The concept of a resolution is what distinguishes between standard theories of incongruence and the IRT. A well-known form of IRT that is called the Surprise-Disambiguation model (Shultz, 1974; 1976) suggests that for humor to be possible M_3 should be congruous with the hidden script M_2 . It is further proposed by this model that M_2 must be somehow odd or taboo. Whether this last condition is obligatory or not is an open question.

Adopting the Surprise-Disambiguation model, we have in this paper focused on the nature of conflict and incongruence in texts that contain verbally expressed humor by studying short humor texts. The brief investigation conducted in this paper has demonstrated that the kind of conflict identified in IRT between M_1 and M_2 (as triggered by the punchline/ M_3) is not the only possible way a conflict ensues in humorous texts. Alternatively, as also noted in Sulz (1972) and Shultz (1976), a conflict may manifest itself between the punchline/ M_3 and the expectations brought about by the setup of the text. Expectations brought about by the setup of the text are presumed to be different from M_2 in that the latter is hidden or less obvious but clearly an option as it was the case with the examples discussed in the main text whereas the former requires going beyond what is verbally stated in the setup. Whether the incongruence/conflict between the setup and the punchline is specifically between M_1 and M_3 or between the 'expectations' that the setup makes available and M_3 is an issue that needs further investigation.